

УДК 159.9

Уявлення працівників ОВС щодо чинників протиправної поведінки неповнолітніх

Жданова І.В., Коноплицька О.В.

В статті розглядаються основні чинники та причини протиправної поведінки неповнолітніх правопорушників. Проаналізовані особливості уявлення працівників ОВС щодо чинників протиправної поведінки неповнолітніх правопорушників.

В статье рассматриваются основные факторы и причины противоправного поведения несовершеннолетних правонарушителей. Проанализированы особенности представлений сотрудников ОВД относительно факторов противоправного поведения несовершеннолетних правонарушителей.

In the article examined basic factors and reasons of unlawful behavior of minor offenders. Analyses features of installations of workers of Department Internal Affairs in relation of the factors of unlawful behavior of minor offenders.

Постановка проблеми

Одним із основних напрямів протидії правопорушенням серед неповнолітніх є її попередження. Тому головним соціальним призначенням правоохоронних органів, пріоритетним напрямом їх багатofункціональної діяльності є профілактика правопорушень серед цього контингенту. Визначення установок працівників ОВС щодо чинників протиправної поведінки неповнолітніх правопорушників дозволить визначити позицію міліціонерів щодо особистості неповнолітнього правопорушника. З'ясування чинників протиправної поведінки неповнолітніх правопорушників дасть можливість працівникам ОВС вирішити низку окремих завдань, пов'язаних з: перевихованням неповнолітніх правопорушників, профілактикою правопорушень серед підлітків, плануванням та здійсненням профілактичних заходів у школах, направлених на формування правослухняної поведінки та підвищення правової обізнаності школярів.

Завдання дослідження

Дослідити уявлення працівників ОВС щодо чинників протиправної поведінки неповнолітніх правопорушників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Вагомий внесок у вивченні проблеми особистості неповнолітнього правопорушника, його протиправної поведінки та психологічних механізмів здійснили І.П. Башкатова, С.П. Бочарова, Г.Г. Бочкарьова, С.Л. Дановський, І.В. Жданова, О.В. Землянська, Н.П. Крейдун, Н.Ю. Максимова, І.О. Ярмиш та ін. Профілактиці правопорушень підлітків присвячені праці О.Ємеця, В. Єрьоменко, Г. Кашкарьова, Н. Квітковської, І. Козубовської, Г. Мінковського, С. Немченко, В. Оржеховської, Є. Петухова, О. Пилипенко.

Висвітленню причин протиправної поведінки присвячені праці В.І.Антіпова, О.М.Бандурки, Н.В.Барахтяна, В.О.Бачиніна, І.П.Голосніченка, Я.М.Квітки, В.М.Кудрявцева, В.В.Лунєва, Г.М.Мінковського, Д.П.Смоленського, В.І.Шакуна та ін..

Вивчення причин протиправної поведінки серед неповнолітніх та молоді відбувалося в різні періоди розвитку нашого суспільства і не одне століття. Необхідно відмітити, що науковці головну причину у протиправній поведінці неповнолітніх правопорушників насамперед вбачають у недоліках виховання у сім'ї [8]. Багато сімей втрачає виховний потенціал через низку економічних та морально-етичних проблем сьогодення, у зв'язку з чим поширюються явища безпритульності та бездоглядності, що веде до зростання протиправної поведінки у неповнолітніх [1]. Безпосередньо впливає на вчинення правопорушень неповнолітніми й виховання дітей у неповній сім'ї, наявність в сім'ї родичів, що мали судимість, скандали та бійки, сексуальну розпущеність. До переліку соціальних деструкцій додається важке матеріальне становище, незадовільні умови життя, відсутність окремої кімнати для дітей, злидні, нестача харчування та одягу, насилля в сім'ї, виховання дітей в умовах емоційної депривації,— все це та багато іншого призводить до патологічних змін особистості [1]. Тобто, яку б категорію неповнолітніх злочинців ми не взяли, всі вони набули свій перший негативний досвід у сімейному та побутовому оточенні. Саме це оточення вносить у програму спонукальних мотивів і поведінки неповнолітнього ті негативні риси, які проявляються потім у протиправних і аморальних діях.

Свої погляди на причини протиправної поведінки неповнолітніх сформулювали в своїх працях багато вчених. Так, наприклад А.А.Герцензон ділив причини на матеріальні та ідеологічні. Г.А.Аванесов виділяв три класи причин: пов'язані з протиріччями соціального розвитку; спотворено світоглядні; пов'язані з конкретною особою. В.М.Кудрявцев виділив наступні три категорії причин: причини, що лежать у сфері суспільної свідомості; причини, що лежать в області громадського буття; причини, обумовлені зовнішніми протиріччями між двома протилежними соціально-економічними системами - соціалізмом і капіталізмом. З часом він почав підрозділяти причини злочинності на об'єктивні і суб'єктивні. Довгий час така класифікація зберігалася в радянській кримінології, та і у наш час є теж дуже актуальною. Суть цієї класифікації в тому, що в основі протиправної поведінки неповнолітнього правопорушника знаходяться різного роду протиріччя. Протиріччя ці мають соціальну, змішану і психологічну природу [2].

Для визначення причини правопорушень необхідно звернути увагу на систему зовнішніх і внутрішніх чинників, яка робить можливою цю поведінку в різних конкретних умовах, стосовно різних людей, особливо неповнолітніх. Виходячи з цього, суб'єктивні причини злочинності неповнолітніх можна визначити як елементи соціальної психології підлітків, які суперечать встановленим нормам права і заборонам, загально визнаній моралі і моральності. Об'єктивні причини правопорушення неповнолітніх - це конкретні протиріччя в громадському бутті, економічних і соціальних відносинах людей.

Усі перераховані класифікації причин злочинності мають під собою апробовану практикою і вироблену

теорією основу і, в тому або іншому ступені, корисні для створення моделей, прийомів і способів боротьби із злочинністю, в тому числі - із злочинністю неповнолітніх. Але, на думку Ковальчук З.Я., не завжди кожна точка зору, що проводиться авторами стосовно причин і умов злочинності, окремо відповідає повною мірою реальності [5].

Чинником виступає умова, рушійна сила будь-якого процесу, що визначає його характер або одну з основних рис. Рабінович М.П. трактує причини правопорушень як явища соціальної дійсності, які викликають (або полегшують) вчинення правопорушень [5]. Котюк В.О. під причинами правопорушень розуміє соціальні явища, які взяті у бінарному зв'язку, породжують і відтворюють злочинність і злочини як свої закономірні наслідки. Умовами правопорушень є явища, які не породжують злочинність і злочини, а сприяють, полегшують, підсилюють формування причин або їх дії. Всі причини і умови злочинності Котюк В.О. класифікує за різними критеріями:

- 1) за рівнем дії (субординації): а) причини злочинності в цілому; б) причини певних видів правопорушень (категорій, груп); в) причини окремих злочинів;
- 2) за змістом причини злочинності поділяються на діючі у соціально-економічній, ідеологічній, політичній, соціально-психологічній, культурно-виховній, організаційно-управлінській сферах;
- 3) соціальна суть криміногенних причин і умов визначається залежно від взаємозв'язків з основними закономірностями розвитку суспільства;
- 4) за значимістю розрізняють: повні і специфічні причини злочинності (частина повної причини);
- 5) залежно від природи причини і умови злочинності поділяють на об'єктивні, об'єктивно-суб'єктивні і суб'єктивні [7].

Необхідно відмітити й те, що у злочинній поведінці неповнолітніх правопорушників істотну роль відіграє такий компонент спрямованості особистості як соціальна установка. За результатами численних досліджень соціальних установок до наукового обігу введене поняття антигромадської установки як одного з факторів, що визначає протиправну поведінку. Для багатьох правопорушників характерна особистісна установка на злочинну діяльність (зокрема це відзначається у особи з викривленими потребами, антигромадськими поглядами та звичками). Особистісна установка на протиправну поведінку обумовлює здійснення правопорушеннями діянь, як правило, агресивного, насильницького спрямування [3].

Багато правопорушень вчиняється особами, які мають ситуативну установку на злочинну діяльність. Вона виражається в емоційній обумовленості особи до конфліктного реагування на певні життєві обставини, за яких стикаються протилежні потреби та інтереси конфліктуючих. Ситуативна установка найбільш властива для правопорушників підліткового і молодого віку, що є відображенням їхньої загальної соціальної незрілості, внутрішньої суперечливості, емоційно-вольової нестійкості, які зумовлюють невідповідні реакції особи на об'єктивні обставини. Це твердження, що має під собою теоретичну і практичну основу, вимагає окремого розгляду психологічних особливостей особистості неповнолітніх злочинців [3].

Підліток, що скоїв правопорушення, потрапляє в поле зору правоохоронних органів, які в свою чергу виявляють, розкривають та розслідують ці протиправні діяння.

Слідчий, працівник підрозділу дізнання чи КМСД відображає в оперативно-службових і в процесуальних документах певні характеристики особистості неповнолітнього правопорушника, що диференціюються по декільком групам, складаючи, в своїй системній єдності, структуру особистості неповнолітнього правопорушника.

В своїх працях О.А.Гулевич та Є.О.Голінчик вказують на те, що на формування соціально-психологічної установки щодо правопорушень і правопорушників (в тому числі і неповнолітніх) різняться. Відповідно на атитюди до правопорушень впливають наступні чинники: серйозність правопорушення; тип (фізичний, психологічний, матеріальний), розмір і можливість відшкодування збитку, а також можливість для респондента стати учасником злочину. Часто на атитюди до правопорушників, крім чинників, що впливають на атитюди щодо правопорушень впливають наступні особливості респондентів: соціальний статус, вік, стать, етнічна приналежність, положення в суспільстві, професійна діяльність та ін. Основним чинником, пов'язаним з оцінкою типовості злочину, є оцінка його серйозності. В цілому, чим серйознішим визнається злочин, тим більше типовим він вважається. Часто атитюди до правопорушників мають складну структуру, де поява одного з компонентів викликає появу іншого. Так, наприклад, правопорушників, які оцінюються як ті, що не поважають суд або закон, приписується більша відповідальність за злочини, і вони сприймаються як більш схильні до повторного його здійснення [4].

Працівники усіх підрозділів ОВС звернули увагу на те, що кількість правопорушень серед неповнолітніх зростає з кожним роком. Так, за статистичними даними МВС, неповнолітні у 2009 – 2010 році скоїли на 20,6% злочинів більше, ніж у попередньому році. Групових злочинів неповнолітні вчинили на 22,2% більше. Загалом відсоток злочинів цього типу складає майже 40% від загальної кількості злочинів, скоєних підлітками в минулому навчальному році.

Матеріали та методи.

Для дослідження уявлень працівників ОВС щодо чинників протиправної поведінки неповнолітніх нами було розроблено анкету. Анкетування проводилося в УМВС України в Рівненській області з працівниками таких підрозділів: кримінальна міліція у справах дітей (КМСД), слідство та дізнання, дільничні інспектори міліції (ДІМ). В анкетуванні взяли участь 120 працівників міліції зі стажем роботи в органах внутрішніх справ від 1 до 28 років. 85% опитуваних співробітників міліції – чоловіки, 15% - жінки.

Результати дослідження та їх обговорення.

Результати дослідження показали, що 54% працівників всіх підрозділів ОВС сходяться у думці про те, що правопорушення серед неповнолітніх не є більш серйозною проблемою, ніж правопорушення серед дорослих. Поширення негативного явища – правопорушення, викликає занепокоєння у 46% працівників міліції не тільки по відношенню до неповнолітніх правопорушників, а і до дорослих.

Проблему протиправної поведінки неповнолітніх 75% працівники ОВС вбачають, перш за все, у

неналежному вихованні. Наступними чинниками відзначають (відповідно друге та третє місце): 64% - соціально-економічну та політичну нестабільність в суспільстві та 59% - неблагополучне побутове оточення.

Результати проведеного анкетування вказують, що на думку 53% працівників міліції суттєвий вплив на протиправну поведінку неповнолітніх правопорушників мають антигромадські елементи. Положення посилюється ще й тим, що неповнолітні правопорушники зазвичай з недовірою сприймають інформацію виховного характеру, що надається у навчальних закладах та колективах, нерідко трактують її помилково, прагнучи знайти в ній лише те, що в якійсь мірі може виправдати їх поведінку і зміцнити статус у неформальних групах. Так, 37% працівників міліції вважають, що саме недоліки в організації навчально-виховного процесу в навчальних закладах, нетактовність, байдужість, несправедливість, жорстокість педагогів у ставленні до учнів штовхають дитину до правопорушення. Тому поступово відриваючись від навчального колективу, такі учні шукають заняття поза школою, в колі випадкових вуличних знайомих і порівняно легко потрапляють під згубний вплив злочинних угруповань.

46% працівників ОВС стверджують, що протиправні прояви у поведінці підлітків є результатом впливу соціальної нерівності. Саме суперечності складного перехідного періоду, що спостерігаються на даному етапі розвитку суспільства в Україні, масштаби та глибина перетворювальних процесів, нестабільність і невизначеність в економічній, політичній, правовій, ідеологічній, культурній та духовній сферах життя не сприяють формуванню позитивного морального середовища для розвитку та виховання підростаючого покоління.

10% опитаних працівників правоохоронних органів вважає, що проблема протиправної поведінки полягає у генетичних (природжених) чинниках, тобто на їх думку неповнолітні правопорушники народжені бути злочинцями.

Те, що неповнолітній правопорушник в майбутньому має всі шанси виправитися та стати законослухняною та правосвідомою людиною вважають тільки 27% міліціонерів. 58% з усіх опитаних працівників мають сумніви, що неповнолітні правопорушники в майбутньому стануть законослухняними та правосвідомими людьми. 15% працівників органів правопорядку категоричні у думці, що неповнолітні правопорушники не мають шансу на виправлення і не стануть законослухняними людьми, особливо якщо будуть мати досвід відбування покарання в колонії.

При дослідженні ставлення працівників ОВС до неповнолітніх правопорушників було встановлено, що наявність рецидиву правопорушення неповнолітнього у 37% досліджуваних незначно змінить в негативну сторону ставлення до нього. Суттєво змінять своє ставлення в негативну сторону до неповнолітніх правопорушників - рецидивістів 39% працівників міліції. І 24% працівників відповіли, що наявність рецидиву правопорушення не змінить їх ставлення до неповнолітнього правопорушника.

У 48% працівників правоохоронних органів не зміниться ставлення до підлітків, що вчинили правопорушення не одноособово, а групою осіб. У 37% працівників установка певною мірою зміниться в негативну сторону. І 15% працівників будуть вкрай негативно ставитися до підлітків, що вчинили правопорушення групою.

Розкаяння у вчиненому правопорушенні неповнолітнім незначно змінить ставлення в позитивну сторону у 46% опитаних працівників ОВС. 36% працівників позитивно ставляться до підлітків, що розкаються у вчиненому правопорушенні. У 18% працівників не зміниться ставлення до неповнолітніх правопорушників, які розкаються у вчиненому правопорушенні.

5% з опитаних працівників ОВС пропонували створити при відділах міліції загони, в які б запрошувалися підлітки та виконували певні роботи, що виконують працівники ОВС (наприклад: патрулювання території, призначення шефів загонів на громадських засадах і т.д.).

90% працівників ОВС вважають, що проблемою попередження правопорушень серед неповнолітніх повинна займатися перш за все родина. Діти в сім'ї виступають не тільки як об'єкт, але й суб'єкт виховання. Вони в якості зворотного зв'язку надають виховний вплив на батьків, дисциплінують сферу побутових відносин, стимулюють репродукційні форми діяльності, які переважно пов'язані з сім'єю як первинним осередком суспільного виховання.

Організації, що займаються дозвіллям дітей і підлітків, на думку 66% міліціонерів, мають теж впливати на правосвідому поведінку неповнолітніх. 53% співробітників ОВС вважають, що відповідальність за попередження правопорушень несуть і працівники органів правопорядку, державні та громадські формування. Особливу увагу вони звертають на усунення причин і умов, що призводять до дитячої бездоглядності та безпритульності (насамперед, проведення відповідної роботи з батьками, які вчиняють насильство і жорстокість у сім'ї, ухиляються від виховання своїх дітей). Профілактичний напрямок роботи правоохоронних органів пов'язаний також з забезпеченням постійної взаємодії в роботі по запобіганню правопорушень серед неповнолітніх з органами місцевої влади, прокуратурою, судом, Управлінням юстиції, Головним управлінням освіти і науки, іншими відомствами та засобами масової інформації, веденням профілактичних обліків неповнолітніх з неблагополучних сімей, осіб, схильних до вчинення насильства в сім'ях, проведенням бесід, лекцій в підлітковому середовищі, виявленням чинників, що сприяють вчиненню правопорушень неповнолітніми, підготовкою інформаційних повідомлень, подань, пропозицій та рекомендацій з їх усунення.

47% опитуваних міліціонерів найменше покладають надію у вирішенні проблеми попередження правопорушень серед підлітків на навчальні заклади. Вони вважають, що педагоги не повною мірою усвідомлюють прагнення учнів до самоствердження, реалізації індивідуальних вікових потреб.

На думку працівників ОВС, для успішної боротьби з правопорушеннями неповнолітніх необхідна грамотна, послідовна робота по корекції відхилень у їх поведінці, глибокий аналіз факторів і причин, що обумовлюють виникнення правопорушень. 91% працівників ОВС вважають, що потрібна спеціальна робота щодо виховання неповнолітніх та попередження серед них правопорушень. З такими підлітками необхідно систематично проводити індивідуально-профілактичну роботу, залучати їх до суспільного життя навчальних

колективів, спортивної та іншої позакласної роботи, зміцнювати зв'язок з батьками і громадськими організаціями і проведення ними дозвілля.

Позитивний вплив буде мати організація право-виховної роботи з учнями в загальноосвітніх школах, де навчальний матеріал з основ держави і права ефективно доповнюється цілеспрямованою позакласною роботою з різними контингентами учнів, які підтримують систематичні зв'язки з працівниками ОВС. А.Й. Капська визначає соціально-правове виховання як цілеспрямовану систематичну діяльність державних органів та соціальних інститутів, яка спрямована на здобування дітьми та молоддю правових знань, перетворення їх в особисті переконання, формування на їх основі правосвідомості та правової поведінки. Вона запропонувала модель соціально-правового виховання школярів, яка складається з соціально-правового світогляду, активної життєвої позиції та соціального захисту інтересів [6].

Маляренко В.Т. вказує на те, що працівники різних підрозділів ОВС, які протистоять правопорушенням, мають бути, по-перше, активними суб'єктами діяльності, а по-друге, культивувати особисту готовність (установку) до виконання виключно правомірних службових завдань. Міліціонери мають вмільо використовувати спеціальні знання та досвід, дистанціюватися від позаслужбового впливу й таким чином забезпечувати ґрунтовність і об'єктивність службових рішень. Готовність до виконання своїх завдань полягає в постійному засвоєнні нових знань і створенні способу їхнього оновлення, психологічній адаптації до негативних факторів, негативної інформації (психологічному імунітету), вмінні працювати в умовах посилення демократичних засад правосуддя та більш чутливому ставленні учасників кримінального процесу до примусу й проявів насильства [10].

З огляду на отримані результати дослідження ми можемо зробити наступні висновки:

- на формування протиправної поведінки неповнолітнього порушника впливає безліч обставин. Одні з них відіграють роль безпосередніх причин злочинних діянь й визначають процес формування суспільно шкідливих спонукань, особливості їхнього втілення в небезпечні дії та вчинки. Інші — виступають як умови, що визначають збереження цих причин і полегшують їхній прояв у злочинах неповнолітніх. Вони, як правило, підсилюють дію причин злочинних діянь і стають тим обов'язковим фактором, на якому й реалізуються причини суспільно небезпечної поведінки підлітків та юнаків;

- несприятливе макросередовище, недоліки в організації виховного процесу, особливості індивідуальних психічних процесів, не сформованість мотивації поведінки та соціальних установок мають вагомий вплив на становлення особистості неповнолітнього та дають певні пояснення девіантній поведінці неповнолітніх правопорушників;

- працівники ОВС мають сумніви, що неповнолітні правопорушники в майбутньому стануть законотворчими та правосвідомими людьми. Проблему протиправної поведінки неповнолітніх вони вбачають, перш за все, у неналежному вихованні, соціально-економічній та політичній нестабільності в суспільстві та неблагополучному побутовому оточенні;

- для успішної боротьби з правопорушеннями неповнолітніх, на думку працівників ОВС, необхідна грамотна, послідовна робота по корекції відхилень у поведінці дітей, глибокий аналіз факторів, причин і обставин, які обумовлюють виникнення правопорушень.

Література

1. Аршава І.Ф., Єрошкіна Т.В., Рєпіна О.Г., Аршава І.О. Психологічні аспекти злочинності неповнолітніх // Медична психологія. - 2011. - №1. - С.8-14.
2. Баймурзаєва Р. А., Баймурзаєв С.Б. Причины и условия преступности несовершеннолетних // Вопросы ювеноальной юстиции. Теории и исследования.- 2006.- №4.- С.82-87.
3. Бедь В.В. Юридична психологія: Навчальний посібник.- К.: «Каравела», 2003.- 376 с.
4. Гулевич О.А., Гольничик Е.О. Правосознание и правовая социализация.- М.: Междунар. общество им.Л.С.Выготского, 2003. — 270 с.
5. Ковальчук З.Я. Особливості психології особистості неповнолітнього правопорушника // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологія.- 2008.- №1.- С.175-183.
6. Корнієнко В.В. Деякі причини протиправної поведінки неповнолітніх та заходи щодо їх усунення // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологія.- 2008.- №3.- С. 115-123.
7. Котлюк В.О. Теорія права. Курс лекцій. Навчальний посібник для юридичних факультетів вузів. - К.: Вентурі, 1996. - 126 с.
8. Кудрявцев В.Н., Эминов В.Е. Криминология: Учебник.- М.: Юристъ, 2006.- 734 с.
9. Мотунова Н. В. Профілактика правопорушень серед підлітків як соціально-педагогічна проблема // Соціальна педагогіка: теорія та практика.- 2011.- №3.- С. 95-102.
10. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України: підручник / М-во освіти і науки України; відп. ред. В. Т. Маляренко.- Київ: Юрінком Інтер, 2007.- 352 с.
11. Швейба Х.С. Причины та особливості правопорушень серед неповнолітніх в Україні // Вісник Львівського університету бізнесу та права.- 2008.- №1.- С.176-181.